Žaža, Stanislav

K jednomu typu českých a ruských vět s funkčním predikativem : (Ireně není do smíchu - Ирине не до смеха)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2002, vol. 51, iss. A50, pp. [89]-92

ISBN 80-210-2819-X
ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/100892
Access Date: 13. 12. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
A 50, 2002 — LINGUISTICA BRUNENSIA

STANISLAV ŽAŽA

K JEDNOMU TYPU ČESKÝCH A RUSKÝCH VĚT S FUNKČNÍM PREDIKATIVEM *(Ireně není do smíchu – Ирине не до смеха)*

1. Jedna z raných rozsáhlých statí prof. R. Mrázka, který by se byl nedávno dožil 80 let (* 21. 11. 1921), se týkala jednočlenných vět slovesných (sr. Mrázek 1956). Vzpomínkou na jejího autora, na onu dobu a onu tematiku nechť je následující miniatura, vztahující se k větnému typu *Ireně není do smíchu, do řeči... – Ирине не до смеха, до разговоров...*, k němuž se Mrázek ještě jednou vrací ve své posmrtně vydané monografii (1990, s. 113–114). Jde o formálně jednočlennou větu se sponově jmenným predikátem, obsahující dativ osoby a ve jmenné části predikátu pak substantivní výraz s předložkou *do/до* + Gen, který stojí na místě predikativního příslovce, je tedy funkčním predikativem. V uvedené podobě vyjadřuje tato konstrukce, ležící na hranici frazeologických jednotek, nedostatek aktuální psychické dispozice k něčemu, nedostatek předpokladu nebo zájmu o něco apod. Zdánlivě jde o typ v obou jazycích totožný, ale pronikavější pohled zde odhaluje dost podstatné rozdíly. V každém z obou jazyků je totiž jeho realizace omezena jistými faktory vzájemně odlišnými.

2. V ruštině toto omezení zasahuje do oblasti sémantiky v jistém hodnotícím/hodnotovém smyslu: vyjadřuje se zde nedostatek vztahu, zájmu subjektu (nositele vztahu) buď k nějakému „cennému", „pozitivnímu" jevu, nebo i k podobně ceněnému konkrétnímu předmětu či osobě, tj. k něčemu, co by stálo za zájem; např. *Ирине было не до шуток, не до развлечений,* ale i *не до книжек, не до стихов, не до грамматики, не до премии, не до подруг, не до Павла* apod. Nejsou však možná spojení se jmény označujícími jev, předmět „neceněný", nehodný zájmu, pozornosti apod. Nelze tedy v normální situaci říci **Ирине было не до плача, *не до слёз, *не до грусти, *не до печали* apod.

Druhé omezení tkví v tom, že tyto konstrukce mají v ruštině v zásadě negativní podobu, a to vyjádřenou (na rozdíl od češtiny) záporem částečným, což vynikne zvláště při nenulovém tvaru spony, tedy *Вере было не до смеха, не до гитары, мальчикам будет не до лагеря* ap. Nemáme tedy kladnou variantu **Вере до смеха, до гитары, *Павлу было до Евы* apod.

3. Čeština naproti tomu nezná omezení týkající se opozice klad/zápor; máme tedy jak kladné, tak i záporné konstrukce: *bylo/nebylo mi do smíchu, Evě by-*

lo/nebylo do tance, sestře je/není do zpěvu apod. V zásadě pak neplatí ani sémantické omezení na „cenné" a „neceněné" jevy. Útvary se substantivy označujícími „neceněné" jevy jsou sice méně časté, ale existují: *Alence bylo do pláče, do breku; klukům bylo v tu chvíli do hádky, do rvačky* ap. Zato se však v češtině limitující vliv faktoru sémanticko-gramatického projevuje v jiném směru, a to tak, že základem této konstrukce mohou být jen jména deverbativního původu (nebo příbuzná), tedy jména propozičního rázu, pokud označují projev psychického stavu subjektu: *Petrovi bylo/nebylo do smíchu, do zpěvu, do tance, do žertů, do zábavy, do řeči; do pláče, do breku, do hádky...* Okazionálně lze užít v této funkci i dalších deverbativ, např. *bylo/nebylo jí do veršování, skotačení, kouření, uklízení* apod., ale nikoli substantiv označujících konkrétní předměty či osoby. Nelze tedy říci **Petrovi bylo/nebylo do knížek, do děvčat, do Pavla, do příkladů, do houslí...*

4. Při pohledu na tento vzájemně odlišný stav vzniká otázka, jaké tedy máme k dispozici ekvivalenty těch variant, které v druhém jazyce neexistují. Tak za ruské věty typu *мне не до* + konkrétum je v češtině nutno užít dvojčlenných konstrukcí *nemám chuť do..., nemám náladu na..., nemám zájem o..., nemám kdy na..., nebaví mě...* Např.: *Нам в этот момент не до грамматики было. Ale my jsme v tu chvíli neměli mysl na gramatiku.* Privalov – *Не до ремонта было и тресту, и Дусе. Na opravu neměl kdy ani trust, ani Dusja.* Panova – *Мне не до этого, отстань! Teď mě to nezajímá / Teď na to nemám čas, dej pokoj.* VRČS – *Но девчонкам теперь было не до кукол. Ale holky teď neměly náladu na panenky.* Z časop. – *Не до братьев ей было. Не до них стало и Наталье. Neměla kdy na bratry. Neměla na ně čas ani Natalja.* Bunin

V ruštině je dokonce možná i konstrukce, v níž se jméno označující zaměření psychické dispozice vztahuje nikoli k samotnému nositeli stavu, ale k jiné osobě: *Но мне было не до шуток водителя. Ale já jsem neměl náladu na řidičovy žerty.* Privalov

Ruské protějšky českých kladných konstrukcí jsou rovněž strukturně odlišné: *Bylo mi do smíchu. Мне хотелось смеяться / Я готов был рассмеяться / Я чуть было не рассмеялся. – Věře bylo do tance. Вера готова была прыгать от радости. – Sestře je do zpěvu. Сестре хочется петь/ поется. – Ninì bylo do pláče, do breku. Нина готова была заплакать / расплакаться.*

5. V ruských větách popisovaného typu se často projevuje i úspora slovního výrazu, pro ruštinu typická: vyskytují se totiž konstrukce s elipsou subjektového dativu (sr. např. Vychodilová 1995). V češtině je však třeba buď subjekt nějak vyjádřit, nebo užít náhradou konstrukce odlišné: *С тобой Ø не до смеха. S tebou není člověku do smíchu. – Отдохните с дороги! Не до разговоров Ø теперь, завтра поговорим. Odpočiňte si po cestě! Teď není nálada / nemáme náladu na vyprávění, promluvíme si zítra* Z lit. – *Теперь Ø не до шуток. – Teď přestávají žerty / je konec legrace.* – [Při rychlé opravě silnice:] *До канав ли Ø тут? Copak teď máme čas / je teď čas na příkopy?* Nikolajeva – *До того ль Ø, голубчик, было?* [до работы] *Což jsem na to, miláčku, měla náladu?* [říká vážka mravencovi] Krylov

6. Obě poslední věty jsou formálně kladné, jde však o řečnické otázky, tj. vý-

povědi smyslem negativní. Ojediněle lze najít i jiné konstrukce bez záporné částice, ale s ironickým, odmítavým významem: *A: Давай-ка споем лучше! – Б: Господи, до песен мне... A: Tak si pojďme raději zazpívat! – B: Propána, mně je tak zrovna do zpěvu...* Šukšin – *Шутник! До шуток здесь кому-то. Šprýmař! Má tady tak někdo náladu na žerty.* Tvardovskij

7. Ruština má ještě jednu podobnou konstrukci vyjadřující aktuální nedostatek psychické, resp. psychofyzické dispozice, a to s předložkou *по: мне не по себе nejsem ve své kůži / necítím se dobře.* Čeština jich zná o něco více, a to s předložkami *k* a *na*: *bylo mi až k slzám я был тронут до слёз; je mi na omdlení мне дурно/ я теряю сознание; je mi na zvracení меня тошнит.* Avšak bez vyjádření nositele stavu: *je tu na omdlení,* hov. *na padnutí здесь можно в обморок упасть.* O výrazech strukturně příbuzných, ale významově už vzdálenějších sr. ještě Mrázek (1990, 114–5).

8. Účelem této krátké poznámky bylo ukázat, že se při hlubší analýze výrazů, které jsou v ruštině a češtině zdánlivě stejné nebo zcela obdobné, dají odhalit různé rozdíly v jejich syntaktické a sémantické struktuře. Z materiálu ostatních slovanských jazyků, který popisuje Mrázek (l. c.), lze přes kvantitativní omezení dokladů usoudit, že podobná situace jako v češtině je ze západoslovanských jazyků i v slovenštině a v lužické srbštině. Polština se v jistém smyslu přiklání k jazykům východoslovanským. V jazycích jihoslovanských lze najít synkretismus obou typů, sr. sln. *Na smeh je bilo Jakobu. Ni ji bilo do spanja; Saj mi ni bilo toliko do tovarišev;* s./ch. *Meni je do dece;* b. *мене е до плач, тебе до смях.* Nedostatek dalších spolehlivých dokladů z jednotlivých jazyků však nám nedovoluje vyslovit v tomto směru přesvědčivé závěry.

LITERATURA

BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S. *Příruční mluvnice ruštiny 2.* Skladba. Praha, SPN, 1979[3].

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. a kol. *Příruční mluvnice češtiny.* Brno/Praha, LN, 1995, s. 394.

MRÁZEK, R. *K jednočlenným větám slovesným,* in: Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I, Praha, ČSAV, 1956, s. 7–79.

МРАЗЕК, Р. *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков.* Brno, UJEP, 1990, s. 113–114.

VYCHODILOVÁ, Z. *K pojetí elipsy a příbuzných jevů v ruštině a v češtině.* Opera Slavica V, 1995, č. 2, s. 38–43.

ЗОЛОТОВА, Г. А. и колл. *Коммуникативная грамматика русского языка.* Москва,МГУ, 1998, с. 150–162.

Русская грамматика II. Москва, Наука, 1980, с. 378–386.

Русская грамматика II. Praha, Academia, 1979, s. 738.

К ОДНОМУ ТИПУ РУССКИХ И ЧЕШСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ФУНКЦИОНАЛЬНЫМ ПРЕДИКАТИВОМ

(Ireně není do smíchu – Ирине не до смеха)

Автор статьи возвращается к одному типу односоставных предложений, которому в свое время уделял внимание проф. Р. Мразек, а именно к предложениям, которые содержат дательный лица и сочетание предлога *do/до* с род. п. существительного, выполняющее функцию предикативного наречия. Эти предложения в указанном виде выражают отсутствие склонности субъекта совершать что-л., недостаток интереса к чему-л. и т. п. Конструкции этого типа встречаются в русском и в чешском языках, однако полного совпадения между ними нет: в русском яз. они встречаются лишь в отрицательной форме (с частным отрицанием) и могут содержать лишь существительные, обозначающие «ценный», «качественный», «стоящий внимания» предмет *(мне не до смеха, до друзей, до грамматики, до скрипки)*. В чешском яз., однако, возможны и конструкции аффирмативные (т. е. противоположного, положительного значения), а также конструкции, обозначающие предмет «не представляющий ценности», «недоброкачественный», «не стоящий интереса» *(bylo/nebylo mi do smíchu, do tance,* а также *do pláče, do breku, do rvačky)*, однако выражаемый лишь отглагольным существительным; следовательно, в ч. яз. нет конструкций типа **je/není mi do přátel, do hraček, do houslí...* Соответствующие по смыслу единицы, не встречающиеся в аналогичной форме в другом языке, необходимо заменять другими выражениями, напр. *Еве было не до кукол – Eva neměla náladu na panenky; sestře bylo do pláče – сестра готова была заплакать* и т. под..